

Tisztelet minden élőnek

Albert Schweitzer jelentősége

Kubai válság, 1962. Óriási feszültség a két nagyhatalom, az USA és a Szovjetunió között. A világ az atomháború lehetősége előtt áll. John F. Kennedy amerikai elnök levelet kap Afrikából, egy idős férfitől, aki arra kéri őt, hogy „az erő politikája helyett a béke politikáját válassza”. Kennedyt ugyanis erődemonstrációra sürgetik, saját tábornokai éppúgy, mint a nyugati szövetség sok politikusa. Az afrikai férfi egyszer nevetet is említ: „Nyugat-Németország és szerfölött ellenszenves hadügyminisztere, Franz Josef Strauß.”

Az 1950-es és 1960-as években Albert Schweitzer világszerte elismert erkölcsi fórumnak, a világ megtestesült lelkiismeretének számít. Mindenki ismeri a trópusi sisakos, nagy bajszú őserdei doktort, aki lambarenei (Gabon) kórházában fáradhatatlanul segít a szegény feketéken. Sablonként hangzik? Az is. Már életében legendává vált – „a Viktória-vízesés után Afrika második legnagyobb látványossága”, írja a *Spiegel* 1960-ban –, az emberiség ikonjaként tisztelik. Az 1952-es Nobel-békedíjast a II. világháború után tündöklő alaknak és a remény hordozójának érzik, mint akit nem mocskoltak be a szörnyű európai események – de a médiumok idealizálják is. Ennek tudatában volt. „Néha tömjénfüsttől elbódult számárnak tűnök magam előtt”, fogalmazott a rá jellemző önironikus humorral.

Albert Schweitzer rendkívül sokoldalú, összetett személyiség. Teológus, filozófus, orvos, muzsikusz – egyedi jelenség a vallás- és szellemtörténetben. A legcsodálatosabb mégis gondolkodásának tágassága. „Minden élő tiszteletéből” fakadó alapvető meglátásai idősezerűbbek, mint valaha.

Néhány adat és tény Schweitzer életéből: 1875. január 14-én születik egy lelkész fiaként. Az elzászi Günsbachban nő föl, kétnyelvű, németül és franciául beszél. Iskolába jár, zongorázni és orgonálni tanul. 1893-tól teológiát és filozófiát tanul Straßburgban. Orgonatanulmányokat folytat a híres párizsi orgonistánál, Charles Marie Widornál. Filozófiából és teo-

lógiából doktorál. Az utóbbiból habilitál is, és később docensként dolgozik a strasbourg-i egyetemen. 1904: elhatározza, hogy Afrikába megy misszionáriusnak. Mivel mint túlságosan haladó teológust nem fogadják el erre a pályára, orvostudományt hallgat. 1912-ben feleségül veszi Helene Breßlaut, egy zsidó származású, emancipált nőt; 1913-ban mindketten Afrikába mennek, és a gaboni Lambarenében őserdei kórházat építenek fel. Az I. világháborúban a franciák internálják, és Európába viszik őket. Előadókörutak és hangversenyek következnek Európában. 1919-ben születik meg a lányuk, Rhena. 1924-ben másodszor is Lambarenébe mennek, hogy ismét felépítsék a lerombolt kórházat. A II. világháború idején Afrikában tartózkodik. 1952-ben megkapja a Nobel-békedíjat. Barátjával, Albert Einsteinnel együtt fellép az atomfenyegetés ellen. 1965. szeptember 4-én, kilencvenévesen meghal Lambarenében.

Albert Schweitzer jelentős műveket írt. A teológia területén mindekelőtt „A Jézus élete-kutatás története” és a „Pál apostol misztikája” számít annak. Mértékadó életrajzot írt Johann Sebastian Bachról, s a maga korában orgonistaként a legjelentősebb Bach-értelmezőnek számított. Schweitzer életét és művét mindekelőtt „az élet tiszteletének” fogalmával kapcsolják össze. Központi gondolatát terjedelmes kultúrfilozófiai munkákkal alapozta meg. Akkoriban így fogalmazott: „Igaz, hogy gondolatvilágom egyetlen más mondata sem fejezi ki olyan világosan egész filozófiámat, mint ’az élet tisztelete’ kifejezés, de szívesebben venném, ha az emberek bepillantást nyerének művem egészének szellemébe.” Schweitzer tudatában volt annak, milyen problémát jelent művének jelzőszerűen felszínes befogadása, és azon túlmenően sajnos kevés dolog vált ismertté etikai és kultúrfilozófiai felismeréseiből. Például alapvető érdeklődése a misztika iránt sem. „Etikus misztika, avagy misztikus etika”, így értette ő „az élet tiszteletét”. Ezzel kapcsolatos belátásai egy miszti-

kus élményben gyökereznek. 1915-ben uszályon utazik az Ogovén, Gabon nagy folyóján. Egy átfogó etika megalapozásának problémája foglalkoztatja élénken, és úgy érzi, szellemi zsákutcába jutott. Amikor a dereglye egy vízilócsordán megy keresztül, váratlanul „az élet tisztelete” kifejezés áll előtte „fényes jelenséggént”, s ez annak a misztikus tapasztalatnak a kifejeződése, hogy a legbensőségesebb módon áll kapcsolatban mindennel, ami él: „Élet vagyok, amely élni akar, az élet közepette, amely élni akar.” Másutt így fejezi ki ezt a misztikus tapasztalati összefüggést: „Az élet legmélyebb fogalmához jutottam el, ahhoz az élethez, amely ugyanakkor közös megélést jelent, amikor egy létező az egész világ hullámzását átéli, amikor egy létezőben az élet mint olyan jut el önmaga tudatára...; az egyedi lét megszűnik, és a rajtunk kívüli lét beárad a mi életünkbe.”

Schweitzer számára központi jelentőségű a misztika: nem csupán a szellemi tájékozódás egyik lehetősége a többi között, hanem megkerülhetetlen következménynek látja, ha a létezés kérdéseinek mélyére hatolunk. „Mivel a misztikában a szellemi tett közvetlenül és kizárólagosan a végtelen léttel való eggyé válásra irányul, ezért a misztika a vallás legmélyebb formája és a legmagasabb rendű filozófia... A lét végső kérdéseire adott végső válaszok mind misztikus természetűek.”

De Schweitzer mindig összefüggésbe hozza a misztikát az etikával. A misztika szellemi tapasztalatának mélysége etikai cselekvésben kell, hogy kifejeződjék, követeli, s ezzel kapcsolatban kritikusan jegyzi meg: „Minden eddigi misztikára vonatkozik, hogy túlságosan csekély az etikai tartalmuk: rávezetik az embert a bensőségesség útjára, de nem vezetik rá az eleven etika útjára.” És még élesebb következtetést von le: „A misztika nem barátja, hanem ellensége az etikának. Főlemesztli az etikát. ... De a gondolkodást kielégítő etikának mégis a misztikából kell megszületnie.” Itt a misztika egyik szenvedélyes vé-

delmezője, nem pedig ellensége vagy megvetője helyezi ujját egy mindent eldöntő gyenge pontra. Schweitzer kritikus elemzése szerint a misztika többnyire csak „ahhoz a rezignációs etikához vezet, amely a világtól való belső szabaddá válásból fakad, és sosem vezet egyúttal ahhoz az etikához, amely a világban működik, és hat a világra”. Ellenvetése időszerűbbnek látszik, mint valaha. A misztikus spiritualitást az a veszély fenyegeti, hogy a meditatív bensőségességet kultiválja, amire kétségtelenül éppen manapság nagy szükség van, de nem ritkán úgy tűnik, hogy egyoldalúan az egyéni belső élet fejlődését hangsúlyozzák. Schweitzer etikus misztikája vagy misztikus etikája felmutatja az átfogó misztikus kapcsolat konkrét következményeit. Ezáltal győzi le az antropocentrizmust, az emberhez rögzülést, és emeli ki *minden* élet alapvető tiszteletét: a növényeket és az állatokat is bevonja a társteremtés misztikus-etikai tudatába. Schweitzer abban látja a maga sajátos hozzájárulását az etika továbbfejlesztéséhez, hogy az etikai távlatot következetesen kitágítja az élet teljes palettájára. Kezdeményezését, amelyet ő „Jézus gondolati szükségszerűségként felismert etikájának” fog fel, mindent átfogó és átható, misztikus-etikai ökológiának tarthatjuk. Ez az etika élesen tudatosítja bennünk például azt a rettenetes méretű szenvedést, amelyet az iparosított tömeges állattartás okoz ún. haszonállatok milliárdjainak.

Schweitzer azonban nem csupán a kereszténységre hivatkozik. Abban a korban, amikor a legtöbb keresztény teológus a pökhendiség és a tudatlanság keverékével nézett le más vallásokra, ő terjedelmes munkákat szentelt India és Kína vallásának és filozófiájának, s ezek a munkák e kultúrák iránti nagybecsülését fejezték ki. Munkájában a vallásokat és kultúrákat átfogó misztikus etika kérdése vezette. Schweitzer a vallások párbeszédének úttörője, és már akkoriban elővételezte Hans Küng „világethosz-projektjét”.

Figyelemre méltó, hogyan hozza kapcsolatba egymással Schweitzer a misztikát és a filozófiát. Ő maga egyszerűen arról a gondolkodásról beszél, amely alapvető megfontolásokból fakad: „Szándékosan kerülöm a filozófiai szakkifejezéseket. A gondolkodó emberekhez fordulok, és újból fel aka-

rom ébreszteni az elemi gondolkodást azokról a létkérdésekről, amelyek minden emberi lényben felmerülnek.” Számára erről van szó: elemi gondolkodásról, az „embertestvér” egzisztenciális szellemi kereséséről, ahogyan olykor fogalmaz, nem pedig „a fogalmak tornaszereinek végrehajtott gondolati akrobatikáról”, a gyakran hiú akadémikus monológokról. „Az igazság iránti tisztelettel” olyan valakinek vallja magát, aki „az ésszerű gondolkodásba veti bizalmát”. De nem racionalista a szó mai, lebecsülő értelmében. Azt írja: „Az az érzelem, amely kivonja magát a gondolkodás alól, elhibázza rendeltetését. Az a gondolkodás, amely úgy véli, elmeget az érzelmek mellett, eltéveszti a mélység felé vezető irányt. Az ember számára csak akkor nyílik meg az eleven igazság iránti érzék, ha az érzelmek felemelkedik a gondolkodás magasába, a gondolkodás pedig lenyúlik az érzelmekbe.” Ezért nem lát elvi ellentétet a gondolkodás és a misztika között. Ellenkezőleg: az elemi gondolkodás, amely következetesen követi a lét lényegi kérdéseit, út a misztika értelmet meghaladó tapasztalati belátásaihoz. Ezért amikor misztikát mond, „a megtisztított, a gondolkodáson és a ’tudni akarás’ keresztülment misztikára” gondol. Schweitzer „gondolati misztikáról” beszél, s ezzel Eckhart mester és Nicolaus Cusanus szellemi hagyományvonalában áll: az ő misztikájuk filozofikus volt. Gondolkodó misztikája így túlvezet a hagyományos Isten-értelmezésen is: „Ha az áthagyományozott vallás nyelvén beszélünk még, akkor ez időhöz kötött dolog, és azokra való tekintettel tesszük, akik még a történelmileg áthagyományozott valláson belül képzelik és gondolják el a dolgokat. [...] Az emberek azonban egyre inkább kilépnek a történelmi elképzelésekből. [...] Istentől, a világ teremtőjéből és kormányzójából a lét kifürkészhetetlen ősoka lett, aki etikus szellemként tudatosul bennünk. Ehhez a szellemhez hűsögesnek lenni azt jelenti: vallásosnak lenni a szó legáltalánosabb és legmélyebb értelmében.”

Nem szabad említés nélkül hagyni, hogy a misztika vörös fonala Schweitzer zenefelfogásában is megtalálható. Az ő szemében Johann Sebastian Bach „a hangok nyelvén beszélő misztikus”, „tünemény a német misztika történetében”: „A Tamás-templom

karnagyában a valaha létezett egyik legnagyobb misztikus szól az emberekhez, és elvezeti őket a lármából a csendbe.”

Még sok mindent lehetne elmondani Albert Schweitzer-ről: Az éles elméjű kultúrkritikusról, aki ma olyan időszerűen csengő fogalmakat alkotott meg, mint például az újprimitivizmus. A békeaktivistáról, aki szünet nélkül napi rendszeren tartotta az atomfegyverek okozta veszélyt. A fáradhatatlanul tevékenykedő humanistáról, aki meggyőző egységbe fonta a gondolkodást és a cselekvést. Néhány dologban persze bírálni is lehet. Például abban, hogy a fekete afrikaiak „idősebb testvérének” nevezte magát, amit manapság gyarmatosítói nagyképszerűségnek érzünk. Ez azonban, legalábbis részben, az akkoriban általánosan uralkodó magatartásnak köszönhető. Öszszességében csak a legnagyobb tisztelettel adózhatunk e férfi életteljesítményének.

„Alapjában véve forradalmi mindaz, ami mond” – Eugen Drewermann így értékeli Schweitzert. Joggal, mert Schweitzert nem szabad jóságos öszerdei doktorként ártalmatlan színben feltüntetni. Ez a radikálisan alapos és sokoldalú szellem korunk egyik legnagyobb spirituális alakja. Már száz évvel ezelőtt szembe volt azokra a témákra, amelyek ma foglalkoztatnak minket: az élet tisztelete, misztika és etika, elemi gondolkodás, a vallások párbeszéde. Tekintettel az éghajlatváltozásra, az ökológiai válságra, a globalizációra és sok modern ember spirituális keresésére, útmutatóak az élet tiszteletéből fakadó, az etikai gondolkodást és a cselekvést összekapcsoló misztikájának felismerései. Az, hogy a teológia és az egyházak oly csekély érdeklődést tanúsítanak iránta, nem éppen szellemi éberségről tesz bizonyosságot. Ideje lenne, hogy a teremtés spiritualitásával, misztikával, etikával, a vallások párbeszédével foglalkozó Albert Schweitzer-intézetek létrehozásával méltassuk ezt az egyetemes szellemet. Amikor évtizedekkel ezelőtt megkérdezték Manfred Mezger evangélikus teológust, miért foglalkoznak olyan keveset az egyetemeken Albert Schweitzerrel, ezt felelte: „Ő túlságosan nagy. Még ezután jön!” Remélhetőleg hamarosan!

Forrás: Publik-Forum, 2010/2